

PATER NOMIMOS ÎN CULTUL HECATEI LA TOMIS

Maria BĂRBULESCU,
Adriana CÂTEIA

Apariția în ultimele decenii a unor inscripții la Constanța și în localitățile din jur, urmare a săpăturilor de salvare și a descoperirilor întâmplătoare, a sporit fondul epigrafic deja însemnat al Tomis-ului¹, cum am avut prilejul să arătăm².

Dintre inscripțiile inedite ne oprim de această dată asupra unui monument funerar cu o semnificație deosebită, atât în privința reliefului, cât și a textului. Stela de marmură a fost descoperită la Constanța, pe B-dul Mamaia, cu prilejul unor săpături de salvare desfășurate în necropola tomitană în anul 1988, în pământul de umplutură a unei cutii de piatră complet distruse, mormânt notat M₂³. Piesa (inv. 35804 MINAC) are următoarele dimensiuni: $\hat{i} = 0,93$ m; $l = 0,575$ m; $gr = 0,07$ m; înălțimea literelor este de 0,04 m; *A* și *E* sunt de dimensiuni mai mici în rândurile 2 și 4. Placa a fost spartă transversal și la bază, lipsind finalul inscripției; literele sunt îngrijit săpate, fără ligaturi; textul se păstrează pe 9 rânduri, în ultimul conservându-se doar partea de sus a unei haste verticale și literele *H* și Σ (ultima ștearsă). Fig. 1.

Precizările recente ale lui Sven Conrad asupra piesei, mai exact încadrarea ei tipologică între stelele romane din Moesia Inferior, tipul II, forma II a, cu fronton rotund și câmpul inscripției mărginite de chenar și comentariul asupra reliefului⁴, ne oferă un bun prilej de prezentare a inscripției în ansamblul său.

Cum s-a observat deja, frontonul arcuit (transferat aici după modelele romane pe o stelă de format grecesc)⁵ conține scena banchetului funebru cu un anume caracter narativ; două personaje așezate pe *kliné* (redată cu saltea, cu spătarul recurbat spre exterior și picioarele fasonate cu muluri⁶ (se vede doar

---

¹ ISM II, *passim*.

² BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1994, p. 157; BĂRBULESCU, CÂTEIA 2006, p. 205.

³ Cercetarea a fost efectuată la data de 17 II 1988 de colegul Constantin Chera, căruia îi mulțumim și cu acest prilej pentru oferirea piesei spre publicare.

⁴ CONRAD 2004, p. 47, 63, 160-161, nr. 132, fără fotografie și inscripție (urmare a caracterului inedit al piesei).

⁵ CONRAD 2004, p. 47: frontonul rotund era cunoscut în estul Moesiei Inferioare încă din prima jumătate a sec. II p. Chr., exemplificând cu stela de față.

⁶ ALEXANDRESCU-VIANU 1977, p. 153; COVACEF 2002, p. 204-206.

unul), au din păcate portretele deteriorate. În dreapta, pe sofa, un bărbat cu părul bogat și barbă, sprijinit pe brațul stâng, înveșmântat cu *chiton* (cu pliuri unghiulare pe piept) și *himation* larg, al cărui colț atârână peste marginea patului; bărbatul ține cu mâna stângă toarta unui *kantharos* aflat pe masă, iar cu dreapta așază coroana funerară (simbolul imortalității) pe creștetul femeii alăturate, cu capul ușor întors către el. Aceasta poartă *chiton* vălurit pe bust și *himation* care îi acoperă brațele și partea inferioară a corpului; în mâna stângă, pe care se sprijină, ține un obiect, poate ceva de mâncare (un strugure?), iar cu dreapta atinge părul slujitoarei, aflate în fața patului, a cărei față este deopotrivă distrusă; fata este îmbrăcată cu *chiton* lung, care cade în falduri verticale și cămașă scurtă strânsă sub bust; ea ține în mâna dreaptă o cană înclinată, iar în cealaltă un șervet. În partea dreaptă a reliefului apare cel de al doilea slujitor, un băiat, redat cu picioarele încrucișate, îmbrăcat cu *chiton* scurt și tunică; cu mâna stângă scoate (sau amestecă) vinul dintr-un crater de mari dimensiuni (cu protuberanțe sub buză), iar în dreapta ține un vas mic în dreptul pieptului.

Pe *mensa tripes* bine reliefată, cu picioarele curbate decorate cu capete de lei, se află doi *kantharoi* (cel din stânga mai mic), iar în centru probabil o pâine.

În bogata tematică funerară din regiune⁷ se distinge și schema iconografică tomitană a banchetului funerar⁸, foarte aproape în exemplarele timpurii de modelul grec; un exemplu este stela lui T. Valerius Germanus, de origine din Pessinus, *imaginerifer* al legiunii a VII-a Claudia Pia Fidelis, una din primele imagini ale unei funerare la Tomis⁹.

Stela prezentată acum se alătură exemplului iconografic menționat mai sus, amintind la rândul său de prototipul grec din sfera insulelor ionice¹⁰.

Cum în epoca romană există tendința stabilirii unei corespondențe între persoanele numite în inscripție și numărul personajelor înscrise în reprezentarea banchetului funerar, altfel spus o individualizare a schemei¹¹, nu este exclus un asemenea procedeu și în cazul acestei stele, ținând seama de însemnătatea personajului eternizat.

⁷ BORDENACHE 1964, p. 161-175; 1965, p. 253-281; ALEXANDRESCU-VIANU 1977, p. 139-166; 1985, p. 57-79; COVACEF 1974, p. 295-305; CONRAD 2004, *passim*.

⁸ ALEXANDRESCU-VIANU 1977, p. 151-156.

⁹ BORDENACHE 1965, p. 260-261, fig. 6; ALEXANDRESCU-VIANU 1977, p. 151-152, fig. 8/1; *ISM* II, 169 (56/57 – 86 e. n.); CONRAD 2004, p. 159, nr. 128 (perioada târzie a Flaviilor).

¹⁰ CONRAD 2004, p. 63 și 161.

¹¹ BORDENACHE 1965, p. 260; ALEXANDRESCU-VIANU 1977, p. 153 și fig. 8/2 = *ISM* II, 187; CONRAD 2004, p. 161, nr. 135 (perioada lui Hadrian).

Fig. 1 – Inscricția funerară a lui M. Antonius Marcianus descoperită la Constanța (Tomis).

După relief și forma literelor stela datează din *prima jumătate a sec. II p. Chr.*¹²; inscripția încadrată în dublu chenar se întrecește astfel:

M(άρκω) Αντώνιω
 Μαρκιανῶ πα-
 τρὶ νόμιμω
 καὶ ἱερεῖ σωτεί-
 ρης Ἐκάτης
 ζήσαντι ἔ-
 τη μθ' τήν
 [σπή]λλην ἀν[έ-
 στησεν] ἡ σ[ύμ-
 βιος αὐτοῦ
 . . . . .
 μνήμης χάριν]

„Lui Marcus Antonius Marcianus *pater nomimos* și preot al mântuitoarei Hecate, care a trăit 48 de ani, i-a ridicat stela soția sa. . . . . spre amintire”.

Personajul pomenit în inscripție poartă *tria nomina*, cu *praenomen* și *nomen* identice cu ale triumvirului Marcus Antonius, nume atestat de timpuriu la Odessos¹³, devenit apoi frecvent în epoca romană, ca și *cognomen*-ul Marcianus, cum constatăm și la Tomis¹⁴.

Din inscripție ne interesează în chip deosebit rândurile 2-5, unde sunt precizate funcțiile pe care le-a deținut M. Antonius Marcianus, în comunitatea de credincioși ai Hecatei. Distingem mai întâi titlul de *πατήρ νόμιμος*, sintagmă în care termenul *πατήρ*, întâlnit într-o serie de asociații religioase de epocă romană, definește calitatea de conducător al confraternității, îndrumătorul său spiritual sau sprijinitorul material, „binefăcătorul” acesteia¹⁵. Rămânând în zona vest-pontică întâlnim un *πατήρ* în fruntea „Dionisiaștilor vârstnici” de la Histria¹⁶ și tot acolo în cea a asociației mithriace¹⁷; cum ne arată și descoperirile de la Târgușor¹⁸, în ierarhia colegiilor mithriace *πατήρ* era titlul suprem¹⁹.

La Tomis funcțiunea a apărut în cadrul unor culte orientale, de exemplu, cel isiac, fiind cunoscut *πατήρ παστοφόρων*, cinstit, el și soția sa, de hieronauții (*ἱεροναῦται*), din aceeași comunitate²⁰. Tot în metropola Pontului Stâng, printre demnitarii unei asociații de *dendrophori*, purtători ai arborelui sacru în cultul

¹² CONRAD 2004, p. 160-161, nr. 132 (deceniile 3 sau 4 ale sec. II p. Chr. = epoca hadrianee târzie).

¹³ IGB I², 46, r. 25 și p. 105: Μάρκος Αντώνιος Αθήναιος (devenit cetățean roman în anii 40-31 a. Chr., în timpul dominației lui M. Antonius în Balcani, preot în anii 22-21 a. Chr.).

¹⁴ ISM II, 37, 59, 119, 129, 190, 447 (Antonius - Αντώνιος); 31 III r. 11, 32, 179, 213, 349, 381 (Marcianus - Μαρκιανός).

¹⁵ PIPPIDI 1969, p. 259-260, n. 104-107.

¹⁶ ISM I, 99, r. 8-9; 100, r. 10-11.

¹⁷ ISM I, 137.

¹⁸ ISM I, 374 A și B; vezi și 375-377.

¹⁹ VERMASEREN 1960, p. 115-126; PIPPIDI 1967, p. 458-459, n. 44-46; TURCAN 1998, p. 262 și urm., p. 267 și urm.

²⁰ ISM II, 98.

Cybelei, se numără un πατήρ²¹; în sfârșit, *pater dumi* (alături de *mater dumi*), figurează în fruntea unui colegiu dedicat probabil aceleiași divinități²².

Trei monumente provenite dintr-un *mithraeum* din Sidon ne atrag în chip deosebit atenția²³; sunt trei dedicații făcute de Flavius Gerontios, *pater nomimos*, și anume, o statuie cu reprezentarea lui Mithras Tauroctonul²⁴, o a doua a unui zeu leontocefal, înaripat, pe corpul căruia apare încolăcit un șarpe (Aion?)²⁵ și o statuie cu imaginea triplei Hecate transformată în hermă, înconjurată de trei tinere dansatoare²⁶.

Data transcrisă pe monumentele amintite – anul 500, conform erei din Sidon, corespunde anilor 390/391 p. Chr.²⁷, fiind în acord cu numele dedicantului și caracteristicile stilistice ale celor trei statui.

Dacă asupra acestor din urmă aspecte s-a discutat mai mult²⁸, în privința titlului de πατήρ νόμιμος s-a apreciat că aparent aparține unui înalt oficial în cultul lui Mithras, singura analogie, până la apariția inscripției din Tomis, era o inscripție latină din Aquileea unde apare *pater nomimus*²⁹.

Revenind la monumentele din Sidon, ele sunt printre ultimele dovezi ale cultului zeului Mithras în Antichitatea târzie; Flavius Gerontius, care făcea probabil parte din grupul aristocrației, își exprimă sensibilitatea religioasă prin cultivarea câtorva divinități adorate încă la acea dată.

Prezența statuii Hecatei într-un *mithraeum* ar putea fi urmarea caracterului chthonian al zeiței, a legăturilor sale cu lumea subpământeană, sau poate consecința faptului că sanctuarele antice erau mai puțin exclusiviste în această privință³⁰.

Mai amintim doar că statuia Hecatei conține o dedicație la persoana I-a: „τὴν θεὸν ἀφιέρωσα” („am dedicat[această statuie]a zeiței”); formularea a fost interpretată ca o închinare pentru Hecate și nu pentru Mithras, deși nu a fost exclusă posibilitatea să fie o dedicație pe o statuie a Hecatei în onoarea lui Mithras³¹.

Comparând inscripția din Sidon cu cea de pe stela mai timpurie din Tomis, care dovedește funcțiunea de *pater nomimos* în cultul Hecatei, nu este exclus ca Flavius Gerontios să fi avut această calitate în ambele culte; în acest caz închinarea de pe statuia Hecatei pare a fi într-adevăr pentru această divinitate.

²¹ ISM II, 83.

²² ISM II, 160. PIPPIDI 1969, p. 229-233, unde nu exclude să fie vorba de zeița iraniană Anaitis.

²³ Mulțumim și pe această cale colegului Alexandru Avram, pentru semnalările bibliografice privind subiectul discutat.

²⁴ CIMRM I, p. 74, nr. 76 și fig. 27; SEG LII, 1591: Φλ(άουιος) Γερόντιος πατήρ νόμιμος τῶν τελετῶν τοῦ θεοῦ εὐχαριστῶν ἀφιέρωσα τῷ φ' ἔτει.

²⁵ CIMRM I, p. 74-75, nr. 78/79 și fig. 29 a-b. SEG LII, 1592: Φλ(άουιος) Γερόντιος πατήρ νόμιμος ἀνεθέμην τῷ φ' ἔτει.

²⁶ CIMRM I, p. 75-76, nr. 84/85 (figura este înconjurată de trei Nimfe dansând); SEG LII, 1593: Φλ(άουιος) Γερόντιος πατήρ νόμιμος εὐχαριστῶν τὴν θεὸν ἀφιέρωσα τῷ φ' ἔτει.

²⁷ Vezi discuția asupra datei în SEG LII, 1591-1593, p. 550.

²⁸ BARATTE 2001, p. 205-227, fig. 1-9.

²⁹ CIL V, 764 = ILS, 4251 = CIMRM I, p. 263, nr. 739; SEG LII, p. 550-551.

³⁰ BARATTE 2001, p. 214.

³¹ SEG LII, 1593, p. 551.

Revenind la Tomis, atributul νόμιμος îi confirmă „părintelui” legitimitatea, exprimând foarte probabil autoritatea conform legii a personajului, poziția sa de demnitar suprem, legal recunoscut în comunitatea de închinători ai Hecatei din orașul vest-pontic.

Adjectivul νόμιμος este mai rar întâlnit în limbajul epigrafic³²; apare totuși într-o altă inscripție din Tomis, din păcate fragmentară, foarte probabil un decret onorific, legat de „vreun arbitraj, așa cum ar sugera τοῦ]ς νομίμους [ῥοκούς(?)”³³.

Termenul amintit trimite spre νόμος, care în discursul filosofico-religios exprimă nu numai simpla convenție, ci și sancțiunea divină³⁴. În sfârșit, mai puțin probabil ca νόμιμος, care prin extensie ar putea însemna *eminent, ilustru*, să apară doar ca un adjectiv menit să definească o însușire „a părintelui”, așa cum întâlnim la Histria un πατήρ εὐσεβής³⁵.

Dubla calitate de πατήρ νόμιμος și ἱερεὺς nu reprezintă o excepție, cumularea unor funcții fiind frecvent întâlnită în asociațiile religioase grecești. În calitate de ἱερεὺς, T. Antonius Marcianus va fi avut responsabilitatea „slujbei” și a sacrificiilor obișnuite, dar și a ceremoniilor desfășurate cu prilejul sărbătorilor mai însemnate ale divinității adorate³⁶. Cele două demnități arată existența unei ierarhii sacerdotale în comunitatea de adoratori ai Hecatei la Tomis.

Zeița Hecate ocupa cu siguranță un loc de seamă între divinitățile adorate în acest important centru, înscriindu-se între cele salvatoare, mântuitoare, cum arată epitetul σωτήρ/-ειρα, întâlnit pe coasta vest-pontică pe lângă Zeus³⁷, Athena³⁸, Asclepios³⁹, Heros și alți θεοὶ σωτήρες⁴⁰.

De un estetism pregnant simbolic, iconografia zeiței Hecate a urmărit în general, în perioada romană, două scheme iconografice majore, atât în *statuaria* cât și pe reliefuli: *trimorphis* – cu trei divinități feminine distincte, spate în spate, sprijinite de un trunchi (manieră utilizată în special pentru *statuaria*)⁴¹, pe reliefuli fiind reprezentată în ipostaza *triceps Hekate*⁴² din față, în întregime, cu celelalte două ipostaze plasate de o parte și de alta a figurii centrale. Varianta *monomorphis*, neatestată pe litoralul vest-pontic, apare în schimb pe câteva plăci votive la *Muldava*, *Dobrostan* și *Varna*, având evidente similitudini cu Bendis⁴³. Într-un singur caz, (piesa de la Muzeul Brukenthal) Hecate *trimorphis* este reprezentată în maniera Artemidei din Efes sau Venerei din Aphrodisias, cu veșmântul împărțit

³² Asupra acestui adjectiv, vezi ROBERT 1951, 55, p. 142.

³³ ISM II, 9: „completarea τὰ]ς νομίμους [ἐκκλησίας] (de așteptat τὰ]ς νομίμας) fiind mai puțin probabilă...”.

³⁴ PETERS 1997, p. 188-189: *nómos*. Pentru νόμος în textele epigrafice vezi ROBERT 1951, 55; Index au Bull.ép., 1973, p. 129.

³⁵ ISM I, 137, r. 8-9.

³⁶ LSJ, p. 821: ἱερεὺς; PIPPIDI 1969, p. 261, n. 110-111; p. 61, n. 8; p. 238-242 etc.; ISM I, p. 539-540 (indici): ἱερεὺς/ ἱερεῖς; vezi tot astfel ISM II, p. 414 și ISM III, p. 595 și 620.

³⁷ ISM III, 254 (graffit, începutul sec. IV a. Chr., Callatis).

³⁸ IGB I², 326, r. 7-8 (sec. I a. Chr., Mesambria).

³⁹ IGB I², 86 bis, r. 1-3 (sec. II p. Chr., Odessos); IGB V, 5708.

⁴⁰ IGB I², 327 ter, r. 1 (Mesambria); vezi și OPPERMANN 2004, p. 280, 180-181 (Ἀπόλλων Κενδρεισηνος σωτήρ), 139.

⁴¹ COVACEF 2002, p. 137-138.

⁴² Ovidiu, *Metamorfoze*, VII, 5, 3; despre aceeași zeiță vezi și VI, 4; VII, 2; XIV, 9.

⁴³ STOIAN SYMONDS 2006, p. 251.

în registre cu scene de cult, ca rezultat al sincretismului cu Luna, Artemis, Selene și Persephone⁴⁴.

În descoperirile din Dobrogea zeița apare în ambele variante iconografice. Din cele șapte statuete și cinci basoreliefuli, o singură piesă provine de la Durostorum⁴⁵, restul fiind producții tomitane⁴⁶. Una din piesele care fac parte din tezaurul de sculpturi tomitane reflectă canoanele elenistice în maniera de redare a veșmintelor, precum și în tehnica de execuție. Statueta apărută pe strada Sulmona din Constanța, datată la jumătatea secolului al II-lea p. Chr., are aceeași valoare artistică, spre deosebire de restul descoperirilor, de un estetism discutabil, care reflectă în esență tendințele secolului al III-lea p. Chr.⁴⁷.

Hecate a intrat și în repertoriul figurativ numismatic, începând cu Antoninus Pius, în contextul creșterii emisiunilor monetare și al diversificării subiectelor reprezentate pe aversul monedelor. Efigia triplei imagini a Hecatei apare și pe o monedă tomitană din timpul Iuliei Mameea⁴⁸.

Divinitate protectoare a orașelor maritime, plasată în galeria zeilor îndurători, cu multiple atribuții chtonice, Hecate a avut probabil atât un cult public, cu o ierarhie sacerdotală, cât și un aspect esoteric, determinat de nuanța eschatologică și de latura ocultă a credinței⁴⁹, fiind adorată la Tomis alături de alte zeități tradiționale⁵⁰.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU-VIANU 1977 – M. Alexandrescu-Vianu, *Le banquet funéraire sur les stèles de la Mésie Inférieure: schémas et modèles*, Dacia N.S. 21, p. 139-166.

ALEXANDRESCU-VIANU 1985 – M. Alexandrescu-Vianu, *Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure*, Dacia N.S. 29, p. 57-79 și fig. 1-9.

BARATTE 2001 – F. Baratte, *Le mithreum de Sidon: certitudes et questions*, Topoi 11, 1, p. 205-227.

BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1994 – M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *Inscripții inedite din Tomis și împrejurimi*, Pontica 27, p. 157-171.

BĂRBULESCU, CÂTEIA 2006 – M. Bărbulescu, A. Câteia, *Inscripții inedite din Dobrogea*, Pontica 39, p. 205-218.

BORDENACHE 1964 – G. Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria d'età romana nella Moesia inferior I*, Dacia N.S. 8, p. 161-177.

BORDENACHE 1965 – G. Bordenache, *Temi e motivi della plastica funeraria d'età romana nella Moesia inferior II*, Dacia N.S. 9, p. 253-281.

CANARACHE, ARICESCU, BARBU, RĂDULESCU 1963 – V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București.

CONRAD 2004 – S. Conrad, *Die Grabstelen aus Moesia Inferior. Untersuchungen zu*

---

⁴⁴ STOIAN SYMONDS 2006, p. 244-250. Pentru Dacia vezi și POPESCU 2004, p. 120.

⁴⁵ CULICĂ 1980, p. 463-465, nr. 1, fig. 1/3.

⁴⁶ CANARACHE, ARICESCU, BARBU, RĂDULESCU 1963, p. 59-74, fig. 28-39; COVACEF 2002, p. 137, n. 266.

⁴⁷ COVACEF 2002, p. 138.

⁴⁸ IACOB, 2003, p. 326.

⁴⁹ RHODE 1985, p. 255-257; FERRARI 1998, p. 401-402; TURCAN 1998, p. 221-222.

⁵⁰ SUCEVEANU, BARNEA 1991, p. 126 și 132.

Chronologie, Typologie und Ikonografie, Casa Libri, Leipzig.

COVACEF 1974 – Z. Covacef, *Quelques aspects de l'art funéraire romain à Tomi, Pontica* 7, p. 295-305.

COVACEF 2002 – Z. Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea romană. Secolele I-III*, Cluj-Napoca.

CULICĂ 1980 – V. Culică, *Plăci votive și reprezentări sculpturale din cetatea romano-bizantină de la Izvoarele și din teritoriul municipiului Durostorum*, SCIVA 31, 3, p. 463-472.

FERRARI 2003 – A. Ferrari, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, Polirom, p. 401-402.

IACOB 2003 – M. Iacob, *Noi descoperiri de monede tomitane în Dobrogea. Atelierul monetar tomitan în epoca romană*, Peuce I (XIV), p. 283-341.

OPPERMANN 2006 – M. Oppermann, *Der Thrakische Reiter des Ostbalkanraumes im Spannungsfeld von Graecitas, Romanitas und lokalen Traditionem*, Langenweissbach.

PETERS 1997 – F. E. Peters, *Termenii filozofiei grecești*, București.

PIPPIDI 1967 – D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României²*, București.

PIPPIDI 1969 – D. M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București.

POPESCU 2004 – M. Popescu, *La religion dans l'armée romain de Dacie*, Bucarest.

ROBERT 1951 – J. Robert, L. Robert, *Bulletin épigraphique*, 1951, tome II, Paris, 1972.

RHODE 1985 – E. Rhode, *Psyché*, București.

STOIAN SYMONDS 2006 – C. Stoian Symonds, *Interférences artistiques dans les représentations de la déesse Hécate dans les provinces romaines du Bas-Danube, în Studia historiae et religionis daco-romanae. In honorem Silvii Sanie* (ed. L. Mihăilescu-Bîrliaba, O. Bounegru), București.

SUCEVEANU, BARNEA 1991 – Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest.

TURCAN 1998 – R. Turcan, *Culte orientale în lumea romană*, București.

VERMASEREN – M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae* (= CIMRM), I, Haga, 1956.

VERMASEREN 1960 – M. J. Vermaseren, *Mithra, ce dieu mystérieux*, Paris-Bruxelles.

**Index au Bulletin épigraphique de J. et L. Robert. I. Les mots grecs*, Lyon, 1973.

IGB – G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Serdicae*, I², 1970; V, 1997.

ISM I – D. M. Pippidi, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine. Vol. I. Histria și împrejurimile*, București, 1983.

ISM II – Iorgu Stoian, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine. Vol. II. Tomis și teritoriul său*, București, 1987.

ISM III – Al. Avram, *Inscriptions grecques et latines de Scythie Mineure. Vol. III. Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris, 1999.

LSJ – H. G. Liddell, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*⁹, 1940.

SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*, LII, 2002, Leiden-Boston, 2006.

PATER NOMIMOS DANS LE CULTE D'HECATE A TOMIS

Résumé

La stèle en marbre a été découverte à Constantza, dans la nécropole tomitaine, en 1988. Les précisions faites sur la pièce (CONRAD, 2004), notamment son encadrement typologique entre les stèles romaines de Moesia Inferior, type II, forme IIa, au fronton rond, au champ d'inscription bordé de cadre, aussi bien que sur le relief (le banquet funèbre qui rappelle le prototype grec des îles ioniennes), offrent une bonne occasion de présenter la pièce dans son ensemble.

Ce qui intéresse particulièrement ce sont les fonctions détenues par M. Antonius Marcianus, surtout celle de πατήρ νόμιμος, syntagme où πατήρ, que l'on rencontre dans toute une série d'associations religieuses d'époque romaine, définit sa qualité de chef de la confraternité.

L'attribut νόμιμος accorde au père la légitimité, tout en exprimant le plus probablement l'autorité du personnage, conformément à la loi, sa position de dignitaire légalement reconnu dans l'association des dévots d'Hécate de Tomis. Le titre rarement attesté dans les documents épigraphiques, s'ajoute à des découvertes antérieures d'Aquilée (*pater nomimus*) et Sidon: trois statues provenues d'un *mithraeum*, parmi lesquelles il y a une statue d'Hécate, dédiée par Flavius Gerontios, πατήρ νόμιμος (390/391 ap. J.-C.).

L'inscription de Tomis, datée de la première moitié du IIe s. ap. J.-C., confirme l'existence d'un officiel important dans le culte d'Hécate, ayant le titre de *pater nomimos* (tout comme celui de Mithras). M. Antonius Marcianus détenait également la fonction de ἱερεὺς, ce qui prouve l'existence d'une hiérarchie sacerdotale dans le culte d'Hécate, déesse bien représentée à Tomis.